

REZILIENCIA ÉS SEBEZHETŐSÉG. EGYÉNI STRATÉGIÁK AZ ÁLLANDÓSULT TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK SZORÍTÁSÁBAN¹

Ellenállás, alkalmazkodás, túlélés, fennmaradás, változás, átalakulás, egyensúlyvesztés – válsághelyzetekre, társadalmi és gazdasági stresszállapotokra adott válaszok, melyek egyre inkább a tudományos és a közéleti érdeklődés fókuszába kerülnek. Kárpát-medencei térségünket folyamatosan erőteljes külső hatások érik, melyekre az itt élő közösségeknek, háztartásoknak, egyéneknek reagálniuk kell, hogy kibillent egyensúlyi helyzetükből visszarendeződjenek a korábbi stabil állapotba, vagy átlépjenek egy új, megváltozott működésmódba. Sőt, az utóbbi három-négy évtizedben a stresszhatások gyakorisága is növekedett, és a krízisállapotoknak való kitettség szinte permanenssé vált. A makroszinten jelentkező negatív változások hatásaival a társadalom különböző szintjeinek szereplői igyekeznek megbirkózni, az újabb és újabb ismeretlen helyzetekre megpróbálnak adaptív válaszokat adni. A társadalomnéprajzi látásmód és kutatásmódszertan lehetővé teszi annak feltárását és megértését, hogy a Közép- és Kelet-Európában elők milyen stratégiákat dolgoznak ki fennmaradásuk és reziliencia-képességük növelésére, milyen kulturális tapasztalatokkal és tudásbázissal rendelkeznek az ellenállás és túlélés eléréséhez, mi határozza meg a rugalmas és adaptív válaszalternatívák megvalósíthatóságát, milyen erőforrásokat aktiválnak az egyensúlyi állapot visszaállításához, illetve hol vannak az identitás határai, meddig tart a lényeges elemek megőrzése, és hol kezdődik el az önfeladás, a korábbi értékek visszafordíthatatlan eróziója, átalakulása.

Az 1989-es rendszerváltást követően a poszt szocialista térségben az állam szerepe meggyengült, a gazdaság átrendeződött, a társadalomstruktúra átszerveződött, a korábbi erőforrások és életvezetési stratégiák használhatósága korlátokba ütközött, a felhalmozott tudásbázis és tapasztalatok elveszítették érvényességüket, más értékek kerültek előtérbe. Számos alapfunkció, melyet korábban az állam látott el, lekerült a társadalom kisebb egységeinek szintjére, és a kistérségek, háztartások önszerveződési körét terhelte a továbbiakban ezek ellátásának a felelőssége. A 2008-as gazdasági világválság az éppen csak kialakult és stabilizálódni kezdett működési módokat és egyensúlyi állapotot sokkhatásszerűen ismét megrendítette, és újabb kihívások elé állította a térség lakóit. Alig egy évtizeddel később, 2020-ban a Covid19-koronavírus-járvány sújtott le, majd közvetlenül ezt követően az ukrán-orosz háború és energiaválság. Krízishelyzetek sorozatával kell tehát szembenézni, és egyéni, családi, kistérségi szinten szükséges stratégiákat kidolgozni a fennmaradás érdekében.

¹ A tanulmány az ELKH *Társadalmi és kulturális reziliencia a Kárpát-medencében* című, 57004. témaszámú kutatási projekt keretében készült.

Az újrászerveződés és túlélés egyik lehetőségeként a poszt szocialista országok lakosságának számottevő része a migrációt² választotta, amely ígéretes reziliens stratégiának bizonyult. Az 1990-es évek kezdeti férfimigrációja után a közép- és kelet-európai nők is arra kényszerültek, hogy belépjenek a globálisan szerveződő munkavállalási hálózatokba.³ Egy meglévő struktúrába integrálódtak, amelynek keretei már ki voltak alakulva. A második világháborút követően kezdődött, az 1960-as évektől fokozódott, és az 1970–1980-as évekre már globális méretűvé nőtt háztartásipar az ázsiai és latin-amerikai országokból toborzott munkamigrációval kezdődött (ANDALL, 1997; LEVITT, 2001; REPAK, 1995; CHENG, 2006; LAN, 2006). A közép- és kelet-európai nők ezt alakították tovább, sőt új mintázatokat hoztak létre (pl. rotációs munkavégzés és körkörös migráció). A munkaerőpiacnak egy olyan szektorába vonódtak be, ahol ekkor már többnyire bevándorlók dolgoztak, melyet a helyi lakosság a migránsoknak tartott fenn / engedett át, és így már magukon viselték a rétegzett egyenlőtlenség béklyóit (TURAI, 2018, 9–17.). Egy felgyorsuló folyamatot kísérhetünk tehát figyelemmel a 20. század végétől, melyben az egyik leglényegesebb változás az, hogy a migráns népességben a nők aránya egyre nagyobb. Világszinten a női mobilitás felülmúlja a férfiakét, amely teljesen új jelenség a világtörténelemben. Ezért a migráció feminizációjáról beszélnek a társadalomtudományokban, és a feminista kutatásokban is egyre nagyobb érdeklődésre tart számot a jelenség (CASTLES – MILLER, 1993; PHIZACKLEA, 1997; SASSEN, 1999; LUTZ, 2011.). A női migráció három területhez kapcsolódik kiemelten: háztartás, vendéglátás és szórakoztatóipar. Ezek közül pedig a háztartás jelenti a legfontosabb szektort a globális munkaerőpiacon (LUTZ, 2011.).

Reziliencia mint értelmezési keret

A reziliencia fogalmának használata egyre nagyobb népszerűségnek örvend, amely jelenség a fogalom túlburjánzásához és kiüresedéséhez is vezethet (BOLLIG, 2014; NEOCLEOUS, 2015.), ám meglátásom szerint sokkal inkább ahhoz járul hozzá, hogy árnyaltabbá és kidolgozottabbá váljék. Ez az elméleti paradigma ugyanis megnyitja a lehetőséget arra (is), hogy a válságokat és változásokat a maguk folyamatosságában és gyorsuló tempójában tudjuk lekövetni, azaz olyan dinamikus jelenségként, amely egyre inkább meghatározza társadalmunk működését.

A reziliencia fogalma nagy utat járt be a tudományos kutatásokban, nem utolsósorban a politika és közigazgatás területén. A fogalom elméleti öröksége a műszaki tudományokból eredeztethető, amikor is mérnökök a fémek azon tulajdonságára kezdték használni, hogy külső stressz vagy nyomás után egyes anyagok visszapattannak, va-

² 2015 óta a közbeszédben sajátos jelentést kaptak a migráció és migráns szavak: jelentéstartományuk a Közel-Keletről és az Észak-Afrikából Európába érkező népességre szűkült. Műhelymunkámban eredeti értelmükben használok ezeket a szavakat: a nemzetközi mobilitásra és a nemzetközi vándorlásban résztvevő személyekre általánosan vonatkoznak.

³ Magyar nők idősgondozói migrációjáról nagyon kevés kutatás készült. Hiánypótló Váradai Monika Mária, Németh Krisztina, Durst Judit és Virág Tünde munkája, akik dél-dunántúli, észak-magyarországi és dél-alföldi terepmunka alapján vizsgálták a külföldre irányuló migráció hatásait a magyar vidéki társadalomra (VÁRADAI szerk., 2018).

gyis visszanyerik eredeti formájukat (SCOTT – SMITH, 2016.). Nagy változást hozott Crawford Holling (HOLLING, 1973), aki a reziliencia gondolatát átültette élő rendszerekre, és meghonosította az ökológiában annak a komplex, holisztikus alkalmazkodási folyamatnak a leírására, amelynek során egy rendszer elnyeli a külső stressz okozta zavar negatív hatásokat, és visszanyeri eredeti egyensúlyi állapotát. Holling elmélete rövid időn belül gyökeret eresztett az ökológiai gondolkodásban, és az 1970–80-as években elterjedté vált. Ennek az ökológiai megközelítésnek két fontos jellemzője érdemel említést tudománytörténeti szempontból. Egyrészt annak hangsúlyozását tartom fontosnak, hogy ekkor még a reziliencia-elmélet statikus kategóriákra épült, és meghatározható statikus kiindulási pontokhoz való visszatérések esetében használták. Másrészt a rendszer működésére összpontosítottak a kutatók: a holisztikus rendszer, nem pedig az alkotóelemek stabilitásával foglalkoztak, azaz kizárólag makrojelenségek elemzésére használták a reziliencia fogalmát (ADGER, 2000; SCOTT – SMITH, 2016.). Ebben az időszakban a pszicho-szociális területek kutatói is átvették és kezdték bevonni elemzési modelljükbe a reziliencia gondolatát, aminek köszönhetően ez a paradigma jelentős újjátáson ment keresztül: a fogalom kibővült és használati köre is módosult. Az elemzői érdeklődés a rendszerekről áthelyeződött az individuumokra, a kutatói fókuszba pedig az egyének megküzdési mechanizmusai kerültek (SCOTT – SMITH, 2016.). Tudományos fordulópontnak tekinthető ez a változás, ugyanis a humán entitások vizsgálata a statikus megközelítésmódokat elmozdította a dinamikus értelmezési keretek felé, melyek a későbbiekben, a társadalmi és kulturális reziliencia fogalmának kidolgozásában fontos szerepet játszottak, így elemzésem szempontjából is kiemelt relevanciával bír.

A reziliencia szó robbanásszerű elterjedését a kormányzati, politikai és biztonságpolitikai érdekeltségek eredményezték. Egyúttal a fogalom körüli viták, problémák és ellenérzések is elsősorban innen származnak. Kulcsesemény volt a 2001. szeptember 11-i New York-i terrortámadás, amely arra ösztönözte a nyugati kultúrához tartozó vezetőket, hogy még inkább elgondolkodjanak a nemzetbiztonsági kérdéseken, illetve a lehetséges katasztrófák és válságok kezelési lehetőségein. A politikai diskurzusban szimbolikus jelentőségűvé vált a reziliencia mint az amerikai nemzet karaktere, amely oly módon határozza meg a nép szabadságát, hogy önerejéből képes továbbélni a megpróbáltatások ellenére is. A reziliencia arra ösztönzi a társadalmi szereplőket, hogy tanuljanak a katasztrófákból, hogy jobban tudjanak reagálni a horizonton lévő kihívásokra, elősegítve az alkalmazkodóképességüket. A reziliencia azonban nemcsak ideológiai projektként használható, hanem politikai és gazdasági racionalitásra is támaszkodik. racionalitásból is merít (EVENS – REID, 2013.). Több elemző érvel amellett, hogy a neoliborális politika átalakította a társadalmi felelősségvállalást, és a reziliencia ideológiája nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kormány kifogásokat találhasson ahhoz, miért hátrítja át lokális szintre a bizonytalanságok kezelésének felelősségét, továbbá rávehet/rákényszeríthet közösségeket arra, hogy elviseljének olyan helyzeteket is, melyeket nem kellene. A válságok terhe így közvetlenül a globálisan elszegényedettek vállára helyeződik, és akaratok ellenére magukra kell venniük olyan terheket is, melyek társadalmi és globális szintűek. Politikai és kormányzati elvárás lett, hogy a társadalom kisebb egységei (kisközösségek, háztartások, egyének) felelősek legyenek saját pozíciójukért egy olyan társadalmi szövetben, amely

elve bizonytalan (EVENS – REID, 2013; BOURBEAU, 2013b; RAAB – JONES – SZÉKELY, 2015.). NEOCLEOUS, a reziliencia-paradigma egyik legélesebb kritikusja egyenesen úgy fogalmaz, hogy a reziliencia a liberális állam új fétise, és a neoliberális vállalkozói szelfet mintázza. Meglátása szerint a reziliencia-ideológia reciklálja a kapitalista erőviszonyokat, ugyanis az egyenlőség és demokrácia látszatát kelti, miközben valójában elfedi azt, hogy a források egyenlőtlenül vannak elosztva (NEOCLEOUS, 2015.).

A 2000-es évekre tehát a reziliencia-fogalom jelentésköre oly mértékben bővült, hogy alkalmassá vált humán rendszerek értelmezésére és leírására. A társadalmi reziliencia fogalom kidolgozásának úttörője W. Neil Adger volt, aki már dinamikus szemléletet alkalmazott, és azt figyelte, hogy a csoportok, közösségek milyen módon küzdenek meg kívülről érkező stresszhelyzetekkel úgy, hogy az alapstruktúra ne változzék meg. Továbbá rávilágított arra is, hogy a reziliencia mint értelmezési paradigma alkalmas a társadalomban végbemenő folyamatosan jelentős változások leírására (ADGER, 2000.). Bekerült a reziliencia értelmezési tartományába a tanulás, az alkalmazkodás, a változás is. Humán rendszerek esetében a reziliens entitás már nem tekinthető statikusnak, az egyensúlyi állapot helyreállításának gondolatában a referenciapont a továbbiakban már nem egy statikus állapot. Az Európai Bizottság a reziliencia kiépítéséről kiállított tájékoztatójában rugalmas definícióját adja a fogalomnak: a reziliencia „egy egyén, egy háztartás, egy közösség, egy ország vagy egy régió azon képessége, hogy ellenálljon, megbirkózzon, alkalmazkodjon és gyorsan felépüljön az olyan stresszhatásokból és sokkokból, mint az erőszak, a konfliktusok, az aszály és más természeti katasztrófák, anélkül, hogy a hosszú távú fejlődést veszélyeztetné” (EURÓPAI BIZOTTSÁG, 2016.). A fogalom ökológiai háttere tehát elhalványul, és a reziliencia egyre inkább úgy jelenik meg a társadalomtudományokban, mint aminek szerves része az adaptáció, a tanulás, az önszerveződés is, nemcsak a változásnak való ellenállás általános képessége (FOLKE, 2006; OBRIST – PFEIFFER – HENLEY, 2010; BOLLIG, 2014; SZÉKELY, 2015; SCOTT – SMITH, 2016.). Humán rendszerek esetében nem a korábbi egyensúlyi állapotba való visszakerülésről beszélhetünk, hanem egy olyan új egyensúlyi állapot kialakulásáról, amelynek során úgy csökkentik minimálisra a kívülről jövő sokk károsító hatásait, hogy adaptívan reagálnak, és megőrzik a korábbi rendszer alapelemeit. A közösségek tulajdonképpen elmozdulnak abba az irányba, hogy fenntartsák a kompatibilitásukat az identitásuk és a változó körülmények között (BOURBEAU, 2013a; FEJÉRDY – KARVALICS, 2015.).

A reziliencia ilyen értelmezési paradigmában tehát egy rugalmas ellenállási képesség, azaz egy attitűd, beállítódás, amely a nehéz körülmények között segítséget jelent a megküzdéshez. Philippe Bourbeau (BOURBEAU, 2013a) fontosnak tartja, hogy ne csak a kívülről jövő változást vegyük figyelembe, hanem a belülről jövőket is, valamint felhívja a figyelmet arra a torzításra, miszerint a reziliencia akadályként tételeződik a változásban. Székely Iván (SZÉKELY, 2015) azt hangsúlyozza, hogy a politikai diskurzus nyomása ellenére a reziliencia legyen értéksemleges fogalom, hiszen a szemlélő értékrendje és érdekei határozzák meg a változás vagy ellenállás pozitív és negatív aspektusait. Michael Bollig (BOLLIG, 2014) pedig azzal árnyalja a képet, hogy a zavar nemcsak negatív és veszélyeztető tényező, hanem lehetőség is az innovációra és változásra.

A kulturális reziliencia gondolatát Michael Bollig dolgozta ki már említett művében. Bollig fontosnak tartotta a társadalmi intézmények és a kulturális minták fontosságának

megvilágítását, ugyanis ezek szerepe igencsak jelentős a nehézségekkel való megküzdések során, valamint a válsághelyzetekben alkalmazott adaptív stratégiák használatában. Ugyanakkor nehezményezte az ágencia figyelmen kívül hagyását, és a reziliencia-elméletekbe beemelte a reziliencia új szintjeit: kisközösségeket, háztartásokat, egyéneket. Ezzel megalkotta a hidat az antropológia és a reziliencia-paradigma között.

A sebezhetőség erőssége

Az utóbbi évekig a reziliencia-elméletekben általános prekonceptió volt, hogy azok az entitások alkalmasak a rezilienciára, melyek erősek, mivel csakis ők képesek arra, hogy rugalmasan és ellenállóan megküzdjenek a stresszhelyzetekkel. Még W. Neil Adger (ADGER, 2000) is amellet foglalt állást, hogy a reziliencia és a sebezhetőség kizárják egymást, mivel a sebezhető közösségek nem képesek arra, hogy elnyeljék a zavar okozta hatásokat, és maradandó erózió nélkül visszatérjenek egyensúlyi helyzetekhez. Ahogy a társadalomkutatásokban egyre több kérdéskörben foglalkoztak a rezilienciával, több kutató is rávilágított arra, hogy a reziliencia és a sebezhetőség nem zárják ki egymást. Gilberto C. Gallopin (GALLOPIN, 2006) a kutatásai során felfigyelt arra, hogy a sebezhető közösségek jobban fel vannak készülve a stresszhelyzetekre, mint azok, amelyek még soha nem találkoztak erőteljes stresszhatásokkal, ennek alapján pedig megfogalmazta, hogy az általános felfogással ellentétben a reziliencia és a sebezhetőség nem lehetnek egymás ellentétjei. Ezzel az állásponttal később Bollig (BOLLIG, 2014) is egyetértett, antropológiai kutatásai szintén ezt igazolták vissza számára. David Chandler (CHANDLER, 2013) véleménye szerint bár a korai koncepciók szerint a sérülékenységek olyan problémát jelentenek, amelyet a piaci racionalitásokhoz való alkalmazkodással kell kezelni, az újabb kutatási eredmények alapján viszont a sérülékenységek a komplexitás ontológiai termékei, amelyeket üdvözölni és elfogadni kell, és az alkalmazkodóképesség tulajdonságai azok, amelyeket be kell oltani abba a tudatba, hogy a piaci „racionalitás” valójában egy összetett, alkalmazkodó folyamat következménye, amely nem rajtunk kívül áll, hanem a mindennapi döntéseinket és tevékenységeinket tükrözi. Brad Evens és Julian Reid (EVENS – REID, 2013) hasonlóképpen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a reziliencia a sebezhető szubjektum azon képességén alapul, hogy folyamatosan újratermelődjön a sorozatos vészhelyzet körülményeiből. Szerintük a reziliencia mögöttes ontológiája valójában a sebezhetőség, a sebezhetőséget a reziliencia előfeltételének tekintik.

Tanulmányommal a reziliencia-elméletet ezen a ponton kívánom erősíteni. A migráns nők körében végzett másfél évtizedes tapasztalataim azt igazolják vissza, hogy a sebezhetőség élménye, és az ennek köszönhetően szerzett készségek és tudások hozzájárulnak az ellenállóképesség, a rugalmasság, az alkalmazkodóképesség, a tanulékonyság növeléséhez, ezzel pedig gyakorlatilag megalapozzák a reziliens viselkedés és megküzdés lehetőségét. Társadalomnéprajzi szemléletmódom és terepmunkamódszerem okán kapcsolódom azokhoz a kutatókhoz is, akik az ágencia oldaláról tekintenek a rezilienciára, és a kisebb társadalmi entitások (háztartás, család, egyén) szintjén elemzem azokat az önszerveződési lehetőségeket, amelyekkel az utóbbi évtizedek válságainak sorozatával igyekeztek megküzdenni a bizonytalan helyzetbe került családok. Vizsgálati témám

pedig lehetőséget teremt a reziliencia-elméletek azon vitás kérdésének a boncolgatására is, hogy a jelenkori gazdasági, politikai és szociálpolitikai rendszerek keretei között hogyan konstituálódik a felelősségvállalás, vagyis hogy a reziliencia ideája kapcsolódik-e a felelősség átterheléséhez a hatalmi pozícióban lévő társadalmi szintekről a kisebb, sérülékenyebb, egyensúlyvesztésnek jobban kitett csoportok szintjére.

Reziliencia és a migráció

A közép- és kelet-európai térségben a migráció a gazdasági és társadalmi egyensúlyvesztére adott családi és egyéni válaszok egyike lett. Olyan jelentős változássorozaton mentek keresztül az itt élők, amelyre a lakosság egy széles rétege sem nemzetállami, sem kistérségi szinten nem talált elérhető és megtartó megoldást. Így arra kényszerültek, hogy az egyensúlyvesztést a külföldi munkavállalás segítségével korrigálják. Az egyenlőtlenségek és erőforrások konvertálhatósága különböző térségek és gazdasági csoportok között megteremti a lehetőséget arra, hogy az otthoni bizonytalansági állapotot stabilizálják.

A migráció a reziliencia egyik fontos mutatója. A migráció megléte, mértéke és típusa egy-egy térség eltérő tulajdonságaira hívja fel a figyelmet. Az elvándorlás adott régió instabilitásának a jele, és arra utal, hogy az ott élő közösség nem reziliens, a lakosság egy része elmegy, a demográfiai veszteség következtében pedig olyan erózió megy végbe, melyek hatásai visszafordíthatatlanok. A cirkuláris és az időszakos migráció ugyan szintén az egyensúlyvesztés miatt indul el, de ez a közösség reziliencia-képességét növeli. A migráció során szerzett humán és anyagi tőke visszaforgatása és otthoni felhasználása hozzájárul a hosszú távú növekedéshez, megerősödéshez és társadalmi stabilitáshoz (ADGER, 2000).

A nemzetközi migráció fenntartásában érdekelt társadalmi aktorok felhasználják azokat a mélyen rögzült és sokszor rejtett egyenlőtlenségeket, melyek közül a legfontosabbak: a társadalmi osztály, társadalmi nem, etnicitás, munkaerőpiac struktúrája, régiók és országok hierarchiája. A nemzetközi mobilitás olyan mértékeket öltött az utóbbi fél évszázadban, hogy sokkal inkább globális hálózatokról és globálisan szerveződő dinamikákról beszélhetünk, mint országok közötti mozgásról. A lokális és/vagy nemzeti szintű kilátástalanságból ugyan sokszor kiutat jelent a migráció, és a társadalom kisebb entitásainak reziliencia-képességét növeli, összességében mégis egy sokkal megosztottabb és sérülékenyebb világot eredményez.

A közép- és kelet-európai térségből útnak induló nők a reprodukciós ágazatokba tudtak tömegesen integrálódni. Két szükséglet és érdekeltég találkozása ugyanis kölcsönös függőséget eredményez, amely a kölcsönös érdekeltég miatt hosszú távon fenntartja a globálisan szerveződő gondozói munka keretfeltételeit. A sérülékenység különböző szintjei találkoznak össze, hogy egymást kiegészítve korrigálják a gyengeségeket és létrehozzanak egy fenntartható stabilitást. Fejérdy Tamás és Z. Karvalics László (FEJÉRDY – Z. KARVALICS, 2015) megkülönböztetik a sérülékenység elsődleges szintjét, ahova azok az elemi egyensúlyzavarok tartoznak, amelyek környezeti, demográfiai, foglalkoztatási „köntösben” mutatják meg magukat, valamint a másodlagos sérülékenységet, amely abból adódik, hogy a fejlett országok a fejletlenebbek rovására képesek enyhíteni a rájuk nehezedő nyomáson. Témánk szempontjából tehát kiemelke-

dő fontosságú, hogy e két egyensúlyvesztési állapot egymásból építkezve valósítja meg a reziliens működésmódot. Egyik oldalról a megélhetési válság, másik oldalról pedig a szociális (gondozási) válság korrekciójára kerül sor a globális gondozói munkaerőpiac fenntartása által növelve a kibocsátó térségek családjainak gazdasági, valamint a befogadó térség családjainak szociális rezilienciáját.

Egy új háztartásipar és gondozási rendszer formálódott, amely szerves része a globális szinten szerveződő gazdaságnak, mégis főként az informális szférában található. Sajátos jellemzőit az alábbi tényezők határozzák meg: a munkavégzés egy intim társadalmi térben valósul meg; a társadalmi konstrukciók gendertartalmakkal ruházzák fel a gondozói munkát; sajátos kapcsolat alakul ki gondozó és gondozott között, amely erőteljesen érzelmi alapú, valamint a kölcsönös és személyes függőség jellemzi; továbbá a gondozói tevékenység természete különbözik minden egyéb foglalkoztatási szektortól (LUTZ, 2008). A gondozói munka ebben a formában már monetáris értékkel bír, és árucikké vált, azaz átkerült a reprodukzív szektorból a produktívba, és ez átszervezte a gazdasági ágazatokat (ANDERSON, 2000; UNGERSON, 2004; PARREÑAS, 2006; ZIMMERMAN – LITT – BOSE, 2006a). A transznacionális mobilitás lehetővé teszi, hogy az egyik régióban ellátott nem fizetett ápolói munka egy másik térségben fizetett foglalkozássá váljék, majd ismét visszalépjön fizetéssel nem jutalmazott tevékenységgé a kibocsátó térségben (ZIMMERMAN – LITT – BOSE, 2006b).

A migráns gondozói munka több aktor tevékenységének keresztmetszetében formálódik, amikor egy komplex és elégtelen ellátói rendszerbe illeszkedik bele. Rés képződött az állam, a család és a privát szféra együttműködésében. Külföldről érkező nők körében toborozható olcsó, rugalmas, sok munkaóra (sokszor 24 óra) és hosszú időre igényelhető, részben professzionális és részben családias gondozást végző humán erőforrás. A gondozói és háztartási munka megvásárlása által feloldható az a feszültség, amely a befogadói oldalon a megemelkedett női munkavállalás és az otthoni, családias ápolást fenntartó kulturális normák között keletkezik. A migráns nők alkalmazása lehetőséget teremt arra, hogy kevésbé sérüljön a hagyományos gondozási modell, a befogadó család nőtagjainak pedig gondozást már nem kell végezniük, csupán irányítaniuk azt (DEGIULI, 2010). A külföldi munkaerő bevonása így életminőség-javító tényező: az idősek fenntarthatják önállóságukat, nem veszítik el a kontrollt saját életük felett, továbbá előnye az is, hogy a második generáció tagjai folytathatják megszokott életformájukat, minimalizálhatják a plusz terhet, nem kell megváltoztatniuk az időbeosztásukat, megőrizhetik a munkájukat és a magánéletüket azon a színvonalon, ahogyan éltek a gondozási igény felmerülése előtt.

A Közép- és Kelet-Európából útnak induló nők⁴ mobilitásukkal több globális társadalmi problémára is választ adnak, amikor kilépnek egy rendszerszintű gazdasági és

⁴ A közép- és kelet-európai nők belépését a globális idős gondozói szektorba 2008 óta vizsgálom. Kutatásom kiterjedt az Erdélyből és Kárpátaljáról Magyarországra és Izraelbe érkező magyar nőkre, a Romániából Olaszországba menő román gondozókra, valamint a Magyarországról Ausztriába, Németországba és Izraelbe kijáró asszonyokra. A tanulmány tartalmazza mindazokat a tapasztalataimat, melyeket ebben a hosszú időszakban szereztem, de fókuszában egy új kutatás áll, melyet a covid-járvány utolsó szakaszában, 2022 januárjától végeztem. Az interjúalanyok egy részét korábbról ismerem, így lehetőségem volt longitudinálisan követni pályájukat (Melinda és Anikó esete), a többiek viszont újonnan kerültek a mintámba.

társadalmi válsággal küzdő térségből, és belépnek egy rendszerszintű szociális válsággal küzdő piaci részbe. A mikroszinten lecsapódó stresszhelyzetre és egyensúlyvesztésre megoldási alternatívát teremtenek azáltal, hogy az idősgondozás nehéz feladatát részben formális, részben informális hálózatokon keresztül globális szinten szervezik meg. Mint láthatjuk, a migráció és a sebezhetőség állapota egymás aktiválói és korrekciós tényezői. Az egyensúlyt veszített és bizonytalansággal küszködő társadalmi szereplők nyitottá váltak a migrációra (kibocsátói oldalról küldőként, befogadói oldalról munkaadóként). A migráció reziliens válaszként jelenik meg a nehéz helyzetben, de mindközben a migráció maga és a migráns lét újabb sebezhetőségi és kiszolgáltatottsági felületeket teremt. Mivel hozzájárul ebben a minőségében is az otthoni egyensúly megteremtéséhez (munkavállalói oldal) és a generációs problémák oldásához (munkaadói oldal), elviselhetővé teszi a migráns gondozó munkaformából adódó bizonytalansági nehézségeket. Láncreakcióként épülnek egymásba ezek az stresszállapotok. A sebezhetőség tapasztalása motiváció a reziliens stratégia kidolgozására, amely által a keletkezett újabb bizonytalanságokat kezelhetővé teszi az, hogy az elért nyereségek valahol – bár néha csak részlegesen, de mégiscsak – új egyensúlyi állapotot segítenek fenntartani. Az egyenlőtlenségek és erőforrások globális szintéren megvalósítható konvertálása lehetővé teszi azt, hogy a sok kiszolgáltatottságot okozó migráció tartósan reziliens válasz lehessen a sebezhető társadalmi entitások számára.

Mikor? Miért? Meddig?

A globális gondozási szektorba való belépés a legritkább esetben történik az idősgondozás és az egyéni pályamotivációk direkt kapcsolatából.⁵ A döntés keveseknél vezethető vissza arra a törekvésre, hogy azért indult volna el ezen az úton, mert itt vélte kiteljesednie tehetségét, és a saját életvágynak alapján a munkaerőpiac ezen területén látta a kibontakozási lehetőséget önmaga számára. A kivételes helyzetek közé sorolhatók azok, amikor valamilyen súlyos betegség után az önfeláldozás és az életigenlés kifejezésének egyik formáját fedezték fel a gondozásban. Általánosnak viszont az mondható, hogy többszörös áttételen keresztül jutnak el ide: a pénzhez jutás módja a külföldre távozás, a külföldre kijutás feltétele a munkavállalás, a külföldön számukra nyitott társadalmi rés és leghamarabb elérhető pénzszerzési lehetőség pedig az idősgondozás.

Melinda⁶ hosszas útkeresést követően lépett a migráns ápolók sorába. Odesszában tanult egyetemen, dicséretes oklevéllel végzett. Miután lediplomázott, Kárpátalján egy cipőgyárban kezdett dolgozni, majd hamarosan férjhez ment egy magyarországi férfihoz, és gyermekük született. Mivel mindez 1989-ben történt, hosszas engedélyeztetési procedúra után hagyhatta el a Szovjetuniót. Fiuk alig töltötte be a hároméves kort, amikor elváltak. Melinda hazaköltözött a falujába Kárpátaljára, ahol azonban munkát nem talált, ráadásul egyedül kellett gondoskodnia a gyermekéről. A nagyszülei befogadták, és mivel már gondozásra szorultak, az unoka odaköltözése segítség volt számukra.

⁵ Lásd erről még Gábrriel Dóra elemzését, aki narratív interjúk alapján vizsgálta a külföldi munkavállalás komplex beágyazottságát az élettörténetbe (GÁBRRIEL, 2022).

⁶ A tanulmányban szereplő valamennyi név fiktív a megkérdezettek védelme érdekében.

„Pont akkor váltam el a férjemtől négy év házasság után, és akkor hároméves volt a gyerekem, ketten idejöttünk nagyapához. És nagyon nehéz időszak volt akkor, mert ahogy az ország szétesett, megszűnt a rubelpénz, akkor jöttek ezek a kuponok, akkor a milliók, annyira a pénznek nem volt értéke, úgyhogy át kellett teljesen mindenre állni, és senkinek munkája nem volt, egy nagy káosz volt az országba, még nem voltunk se teljesen Ukrajna, de még nem is váltunk le teljesen se a Szovjetuniótól. Az embernek a fejibe dől el minden. Mer mi még ragaszkodtunk volna ahhoz a rendszerhez, és itten bedobtak minket a mély vízbe, munka nincs, éljetez, ki hogy tud.”

A megváltozott körülmények között nem tudott többé integrálódni az otthoni munkaerőpiacba, így a transznacionális lehetőségeket igyekezett kiaknázni. A KGST-piacokra járt árusítani, ezzel egészítette ki a nagypapa nyugdíját, amely nem volt elegendő három fő eltartására, ráadásul a rossz nemzetgazdasági paraméterek között el is értéktelenedett.

„Tán még adtak valami kis nyugdíjt, és... és amikor csak tehettem, még akkor a KGST-piacok működtek, és mentünk Magyarországra ilyen-olyan kis áruval: kerámiaáru, akkoriba még nem tudom, milyen szuvenírek, meg tudja a fene, még micsodák. Azt vittük oda Magyarországra, és ott árultuk, és volt olyan, hogy csak 2000 forintot árultunk, de hát úgy örültünk neki, mer az akkoriba, még 10 évvel ezelőtt még sokat ért. [...] Nekem akkoriba ez volt, hogy jöttem-mentem Magyarországra, és a nagypapa nyugdíja, na, de hát az nem az enyém, jó, de hát abból is meg kellett éljünk. És ugye, mivel én vállaltam kézi kötést, akkoriba a boltok is azért 'elégé pangtak az ürességtől, úgyhogy ilyen-olyan fonalat tudtak az emberek vagy a hölgyek szerezni, és akkor én felvállaltam, pulóverkötés, és éjszaka azt csináltam. Meg volt egy kis kertünk, akkor a kertből, amit megtermeltünk, akkor azt vittük a piacra, kis zöldség, egy kis gyümölcs. Tehát minimális kis valamik vótak, hogy éppen, hogy megéljünk valamiből. És 2000-be 200 forint gyerektartást kaptam.”

A KGST-piacok 1996–1997-ig nyújtottak bevételi forrást a határ mentén élőknek. Ezt követően beindult a mezőgazdasági szezonmunka, az úgynevezett *ugorkázás*, ami nemcsak az uborkaszedést foglalta magában, hanem egyéb terménybegyűjtést is.

„Utána? Utána megtudtuk, hogy a... a... a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei mezőgazdaságba keresnek idénymunkásokat órábérre az uborkába. És akkor... hát azt az egy-két évet, asziszem '96-tól '98-ig, míg nagypapa meghalt, akkor valahogy úgy át tudtuk vészelní, de miután nagypapa meghalt, utána már szabadabban mozogtam, és akkor rögtön mentem Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe az uborkába. [...] Csak szezonmunka, de úgy dolgoztam, hogy minden szezonba én tettem lefele, tartalékoltam, hogy a téli hónapokra is. Télen pedig maradt a kötés. Meg aztán majd jött egy-két olyan munkalehetőség itt a kávézóba, a helyi presszóba. Ugye háromhavonta... mer mindig rajtakapták a fiatal kis eladónóket, hogy hi-

báztak, és akkor ugye mindig kerestek helyettük másokat, és akkor mentem a kávéházba is dógozni télire. [...] Ez volt a téli. És akkor a nyári, ez öt éven keresztül mindig az uborkaforrás volt. Na, de az egészen novemberig húzódott, egész míg a káposzta- meg az almaszedés tartott, mi addig... jártam én, tudtam menni.”

Öt éven keresztül tartó komoly fizikai megerőltetést igénylő szezonmunka után lépett a migráns gondozói pályára. Először helyettesként „ugrott be”, de mivel megkedvelték, és ő is megtapasztalta, hogy ez könnyebb és jövedelmezőbb, mint a mezőgazdasági idénymunka, integrálódott az ápolói szektorba. Sőt a professzionalizálódás folyamatán is elindult azáltal, hogy tanfolyamot végzett, majd pedig az intézményesülés folyamatán, ugyanis kapcsolódott egy gondozásra szakosodott céghez, amelyiknek az adatbázisába is felvették. Ettől kezdve folyamatosan időseket gondoz Magyarországon. A munkáit többnyire informális hálón keresztül (ajánlás, ismerős) találja, de bármikor fordulhat az említett céghez is, ahonnan szívesen közvetítik ki családokhoz, hiszen nagy az igény gondozókra. Volt olyan idős ember, akit 13 évig gondozott. A Covid19 koronavírus-járvány kitörése idején éppen Magyarországon tartózkodott, három hónapig nem is mehetett haza, mivel a váltója nem jöhetett át a határon, de igyekezett a továbbiakban is fenntartani a havi váltásos rendszert. Nagyobb változást hozott az életében az orosz–ukrán háború. Ekkor a migráció másként lett reziliens stratégia a család életében: a háború előtt egyetlen családtag (Melinda) dolgozott cirkuláris migráció formájában külföldön, és a család a hazavitt jövedelemből korrigálta az otthoni nehézségekből adódó egyensúlyvesztési állapotot, a háború kezdetétől viszont már az egész család külföldre költözött, kimaradva ezáltal a háborúból és, elkerülve a besorozást. Egyetlen fia és családja hamar elhagyta Ukrajnát, és Melindához jöttek Magyarországra. Azóta együtt élnek, közösen laknak albérletben. Melinda a bentlakásos gondozási forma helyett azóta főként olyan munkákat vállal, melyek lehetővé teszik, hogy hazamenjen családjához, és aktívan részt vehessen az unokája életében.

„Jó, még nem lőnek Kárpátalján mondaná valaki, és itt ne is lőjenek soha sehol, ott lelkiileg el kell viselni azt a szirénát. Hiába nem érint bennünket úgy Kárpátalján, hogy nem lőnek. De viszont Kárpátalja Ukrajna része akárhogy van, onnan kapjuk az energiát, a gázt, bármit. Most szét van minden nagyjából löve. [...] Ha van egy légiriadó, akkor annak a hangját elviselni eléggé nehéz. Az egy félelem. Meghallod a légiriadót az utcán, valaki megtanul vele együtt élni. Talán már belerögződik, talán már ráun. De nem, az egy félelmet indít el, mert nem azért szólal meg a sziréna, hogy nincs valami gond, mert vigyázatok emberek, mert valami baj van. És állandóan ez a félelem, ez a stresszhelyzet. Inkább azt mondtam, hogy akkor otthagytok mindent, de nyugodtan szeretném a családomat nyugalomban, biztonságban tudni. Nagyon nehéz, mert amiért küzdöttem eddig, mindent otthagytunk, hiszen az ember olyan, hogy mindenki szeretne egy saját otthonot. Ugye lakás, egy rendezett élet. Most felborult, mint sok másé, mert ott még nem tudjuk, hol leszünk igazándiból. Oda visszamenni azért egy kicsikét rizikós, mert nem tudjuk, hogy mikor épül újra az az ország.”

Életútjában tehát az idősgondozás a pénzkeresésből hivatássá, sőt menedékké vált. Úgy tűnik, sikeresen integrálódott, és a családját is át tudta menekíteni a vészhelyzetben. De ez mégis csak részleges beilleszkedésnek bizonyul: megmaradt illegális munkavégzőnek, sehol nem részese társadalombiztosítási rendszernek, baráti kapcsolatai a származási országban meglazultak, az új helyen viszont nem alakultak ki, otthonosságérzete bizonytalan, vegyes kulturális hatások kereszttüzeiben hovatarozása magyarázkodást igényel, etnikai azonosságadata a kirekesztések és a pozitív diszkrimináció ambivalenciájában sérül és formálódik, lokális kötődései pedig kérdésesek. Egy ilyen összetett viszonyrendszerben tehát az egyensúlyteremtés és a stabilitás kimunkálásának lehetőségeit bonyolultabb összefüggések formálják.

Anikó élettörténete szintén magában hordozza az elmúlt évtizedek valamennyi világának lenyomatát. Magyarország egyik emblematikussá vált térségében, Miskolcon élt, vegyészként dolgozott egy nagyvállalatnál. Az egykor gazdaságilag prosperáló térség a rendszerváltás után rohamos hanyatlásnak indult, ami a család történetében is nyomon követhető. Fia a katonai pályát választotta, amely biztos megélhetést, sőt lakhatást is biztosított számára. Ekkor még úgy tűnt, hogy ez a döntés egész életére stabil egzisztenciát garantál. Az egykor virágzó város és a gyermeke által választott, kiszámítható jövőt ígérő életpálya a '90-es években váratlanul ellehetetlenült, és a családnak szembe kellett néznie a kiszámíthatatlansággal, a munkanélküliséggel, a korábbi életvezetési stratégiák és tudásbázis érvénytelenné válásával. Új terhek és feladatok kerültek az egyének és családok vállára, amire a kistérségben nem találtak olyan megoldást, ami az újonnan alakult kiscsalád számára stabil életkezdeti feltételeket biztosított volna. Anikó magára vállalta fia nehézségeit, férjével együtt úgy döntöttek, hogy átengedik lakásukat a fiataloknak, ő pedig külföldön keresi meg a pénzt egy kis lakásra. 1997-ben kiment Izraelbe időseket gondozni.

„A fiam katonatiszt volt. Akkor jött ki a főiskoláról, illetve hát előtte egy-két évvel, elhelyezték Jászberénybe. És Jászberényben lakott a feleségével, gyerekével, és aztán jött a rendszerváltozás, és megszűnt az alakulat. És akkor a fiamat elhelyezték Tatára. A család maradt Jászberényben, mi meg voltunk Miskolcon. Már a feleségének a szülei is. És hát úgy döntött, hogyha nem kap lakást, akkor ő leszerel. Leszerelt, hazajött Miskolcra, ahol ugye bezárt a kohászat éppen, akkor ment tönkre. Nem volt semmi olyan munkalehetőség, amiből tényleg egy családot el lehet tartani, és főleg nem lakást venni. És akkor döntöttem én úgy, hogy előző évben én elmentem nyugdíjba, korekedvezmény, korengedmény, minden, vegyészeten dolgoztam, és ott volt röntgen labor is, tehát elengedtek hamarabb, és akkor mondtam, hogy na én elmegyek Izraelbe. És azért pont Izraelre esett a választás, mert a bátyám barátnőjének, vagy barátjának a felesége már kint dolgozott.”

Ekkor még vízum nélkül érkezett, sőt azokban az években még nem kellett kötelezően helyi irodához sem tartoznia. Időközben viszont sok jogi szabályozást és szigorítást vezettek be a migráció tömegessé válásának következtében, különösképpen a 2008-as gazdasági világválság után érkező munkaerő-áradat hatására. Jelentős változás volt,

hogy már otthonról munkavállalói vízummal kell elindulni, felső korhatárt vezettek be (55 év), és korlátozták az Izraelben idősgondozóként eltölthető időt.

Első legálisan Izraelben töltött időszaka azzal ért véget, hogy férje megbetegedett, és úgy döntött, hazajön ápolni őt. Férje halála után otthon maradt egy évet. De mivel továbbra sem volt megnyugtató a család gazdasági helyzete, megkereste a módját annak, hogy visszatérjen korábban alkalmazott megküzdési stratégiájához. Második alkalommal munkavállalóként már nem mehetett volna vissza Izraelbe, ezért visszavette leánykori nevét, és így megnyílt számára ismét a lehetőség, hogy időseket gondozzon. 2011-ben újabb válsággal kellett megküzdenie a családnak. Ekkor a lányának volt szüksége segítségre, amelyre ismét Anikó vállalkozott.

„Ehhez tudni kell azt, hogy elvált a lányom, és ottmaradt 3 gyerekkel, és egy olyan környéken lakik, ahol munkalehetőség szinte alig-alig akad, minden alkalmi munkát, mindent, amit lehet elvégez amellelt, hogy vannak szakmái, és van, amikor kap hivatalos munkát, de ezek csak átmeneti dolgok. Tehát segíteni kell. És most van – nagyon halkan mondom – egy olyan munka, ami fizetni is fog. Dolgozni is kell, ez igaz, de fizetni is fog, éspedig sokat, és akkor már nem kell nekem segíteni. [...] A szívem idehúz [Izrael], ide is. de viszont haza kell mennem, mert az unokáimmal lenni kell, amikor az anyjuk éjjel-nappal dolgozni fog.” – mondta 2011-ben Jeruzsálemben.

Miután a lánya helyezte is rendeződött, Anikó otthon találta magát özvegyen, kiüresedett fészekkel, magányosan. Három gyereke három különböző településen él, felnőtt unokái is messze kerültek. Ebben a magánéleti válságban is a már jól bevált reziliens stratégiához nyúlt. Mivel ekkor már nem mehetett vissza hosszabb időre Izraelbe, más lehetőségekkel is próbálkozott. Felvette a kapcsolatot izraeli, belgiumi és magyarországi munkaközvetítőkkal, vállalt munkát gyermekek, betegek, fogyatékkal élők és idősek mellett, illetve dolgozott Angliában, Svájcban és helyettesként turista vízummal Izraelben is. A Covid sem akadályozta abban, hogy benne maradjon a gondozói hálózatban, hiszen amikor nem mehetett külföldre, akkor Budapesten vigyázott idősekre, majd amint megnyíltak a határok, ismét repülőre ült, és ment, ahol munkát kínáltak neki, még 76 éves korában is.⁷

„Őszintén megmondom neked, fogalmam nincs, hogy milyen sorrendben hol voltam. Mert utána visszamentem megint Izraelbe, de akkor csak így helyettesíteni három hónapra, aztán onnan elmentem Manchesterbe egy ikerpárhoz, csak az egyik gyerekhez, mert az egyik annyira kicsi súllyal született, hogy két hónapig kórházban volt, nála voltam. Utána onnan mentem Londonba, és Londonból mentem Zürichbe, és ott voltam öt évet. [...] Na, hát ennyi van. Jövök, megyek.”

Anikó migrációs döntéseit egyrészt társadalmi és gazdasági, másrészt egyéni és családi stresszhelyzetek befolyásolták. Migráns gondozói pályája egy történelmi korszakot

⁷ Anikóval 2011 óta több alkalommal készítettem interjút, utoljára 2023-ban.

sűrit magába, látleletet adva jogszabályok változásairól, munkaformákról, gondozói fejlődésről, személyes kapcsolatokról és emberi tragédiák sorozatáról. Azt láthatjuk, hogy a globális gondozói munka vállalása olyan megküzdési stratégiává vált számára, amellyel sikeresen oldotta meg a család és egyéni életútja során felmerülő válsághelyzeteket, sőt, idővel – úgy tűnik – életmód is lett ez Anikónak számára.

„És azért nem maradok otthon, megmondom neked őszintén, mert amikor huzamosabb ideig otthon vagyok, akkor szépen leülök, olvasgatok, tévét nézek, aztán a végén már nincs kedvem kimenni a boltba. Tudod? És akkor olyan... kezdek olyan igazi vénasszony lenni. Na, ilyenkor aztán összekapom magam és megyek. Megyek dolgozni. [...] És addig, amíg tehetem, addig igen, azt hiszem, hogy fogok járni dolgozni. Majd meglátjuk. Meglátjuk, ha az egészségem bírja.”

A migráns gondozói életutak elemzése során ráláthatunk tehát arra, hogy sok képlékenység és bizonytalanság mentén, sorozatos egyensúlyvesztések terepén realizálódik ez a reprodukívól a globális dimenzióban produktívra változott munka, amely nyitott a munkalehetőséget kereső nők előtt országok között és országok fölötti dimenzióban egyaránt. A gazdasági szűkösség és a pénz kényszerítő ereje jelentős motiváló tényező, az egyik legfontosabb mobilitást kiváltó tényező, ám fontos hangsúlyozni, hogy az anyagi hiányállapot okozta nyomás mellé szinte minden esetben kapcsolódnak személyes, egyéni és családi szempontok is, ahogyan azt a fenti példák is jól mutatják. Ennek a munkavállalásnak a háttérdinamikáját tehát ezek együttese mintázza, illetve ezek együttműködése szabályozza a gondozói pályát, a gondozói aktivitás formáit és a migráció időtartamát.

Hogyan? – „Csukott szemmel a szakadék szélén. Aztán beugrok, hogy valahol majd csak földet érek, ugye?”

A közelmúlt válságai erőteljes sokkhatásként érték térségünk családait. Ráadásul egy olyan típusú válsaggal, egészségünket érintő veszéllyel kellett szembenéznünk, amellyel kapcsolatban az aktív generációknak nincsen saját élménye, sem közvetlenül megtapasztalt családi mintája a probléma kezelésére. Mégis úgy tűnik, olyan egyéni készségeket (leleményesség, rugalmasság, tanulékonyság, alkalmazkodás) fejlesztettek ki az itt élők, melyek képessé tették a társadalom egy részét arra, hogy reziliens módon átvészelje ezt az időszakot is jelentős veszteség és egyensúlyvesztés nélkül. Különösen nagy rugalmasságot és alkalmazkodóképességet mutattak a cirkuláris migrációban résztvevő munkavállalók, holott ez az időszak éppen a szabad mozgást korlátozta erőteljesen, azonban ennek ellenére is fenn tudták tartani nagyobb törések nélkül a külföldi munkavégzést olyan foglalkoztatási ágazatban is, ahol nem volt lehetőség az online munkavégzésre, hiszen az idősgondozáshoz személyes jelenlétre van szükség. A Covid időszaka és jelensége alkalmat teremt tehát arra, hogy közelebbről is megvizsgáljuk, hogyan jön létre és működik a gyakorlatban a reziliens problémakezelés és ellenállási stratégia egy nagy erejű válsághelyzetben.

A Covid19 vírusról az első hírek 2019 decemberében érkeztek, de ekkor még távoli problémának tűnt, olyan országokat érintett, melyekkel a magyar lakosoknak nincsen hétköznapi kapcsolata. A globális összefonódás viszont rövid időn belül globálissá növelte a lokális fertőzést. A fertőzés gyors terjedésének hatására nemzetbiztonsági okokból térségünk országai rövid időn belül lezárták a határokat. Az Egészségügyi Világszervezet 2020. március 11-én nyilvánította világjárvánnyá a Kínából induló pandémiát. Ugyanezen a napon a magyar kormány is döntött az országos vészhelyzet bevezetéséről, valamint arról, hogy senki nem jöhet be Magyarországra, csak a magyar állampolgárok. Rövid időn belül Európa valamennyi országa döntést hozott a szabad mozgás korlátozásáról és határellenőrzés visszaállításáról. Mindezek olyan gyorsan történtek, hogy a külföldi munkavállalásban érintetteket teljesen váratlanul és felkészületlenül érte. Nagyfokú bizonytalanság nehezedett a külföldi munkát végzők vállára, kiszámíthatatlanná és tervezhetetlenné vált az életük.

Krisztina 2010-től dolgozik külföldön gondozóként. Németországban kezdte, Ausztriában folytatta, majd ismét Németországban keresett magának munkát. Nagy tapasztalattal rendelkezett már ekkor a mobilitásban, sok nehéz helyzetet átvészelt. A pandémia mégis sokként hatott rá. Éppen kint dolgozott külföldön, amikor sor került a határ lezárására. Váltótársa nem tudott kimenni, hogy átvegye a munkát tőle, az ő kinttartózkodásának ideje pedig kiszámíthatatlanná vált.

„Bizonytalan volt, nagyon is bizonytalan volt, mert ugye minden hónapra ígérte, hogy jön, jön. Tehát letelt az én turnusom, ugye a huszonnyolc nap, és akkor ugye nem volt arról szó, hogy ő nem jön ki. Engem aznap hívtak föl, hogy én ne várjam a váltást, vagyis nem, előző nap, de már be voltam csomagolva, mert ugye az ember már annyira készül haza, és már be voltam csomagolva, és azt nem kívánom senkinek azt a kicsomagolást, meg azt az izét, és azt a... Főleg az az érzés, hogy nem tudott kijönni, de talán jövő héten, de ha nem, akkor két hét múlva biztos. Na és ez ment így a három hónap végéig, hogy de jövő héten biztos, hogy jövünk. Nahát, szóval ez, és nem jöttek. És akkor ez így ment minden... szerdán volt a váltás, azért minden szerdán, hogy az ember várja, hogy remélem, hogy nem lesz semmi közbe, nem jön semmi közbe, hogy jönnek és nem jöttek. Szóval ez így ment három hónapig.”

Csapásként érintette a magyar gondozónőket a határzár. A kint dolgozókat azért, mert bizonytalan ideig nem jöhettek haza, benne ragadtak olyan lakhatási körülményekben és munkában, amelynek elviselése hosszú távon sokszor igencsak megterhelő (pl. demens idős emberek gondozása), továbbá az otthoni ügyeik intézése (pl. lakásfenntartás) és a korábban kialakított transznacionális életük menedzselése újrászervezést, segítség bevonását tette szükségessé. Az itthon várakozó váltótársak életét pedig azért, mert itt rekedtek, kiszámíthatatlanná vált, hogy mikor jutnak ismét jövedelemhez, és hogyan tudják átvészelni anyagilag ezt az időszakot. A Covid-járvány első időszaka rigid rendszerszintű intézkedéseket hozott, egyéni és családi szinten pedig fokozott mértékű rugalmasságot kényszerített ki az érintettek közül.

A sokkhatás többszintű volt. A gondozók a fenti okok miatt kerültek nehéz helyzetbe. A megbízók és gondozottak úgyszintén pánikba estek a határzár miatt, hiszen a jól bejáratott idősgondozási rendszer fenntarthatósága hirtelen kérdésessé vált. Az erőteljes hatósági intézkedések miatt bizonytalanná vált, hogy érkezik-e majd a továbbiakban is olcsó külföldi munkaerő átvállalni a reprodukciós feladatok elvégzését, vagy visszakerül a befogadó társadalom családjainak a vállára ennek a széles rétegeket érintő szociális problémának a terhe. Harmadrészt pedig intézményi és állami szinten is jelentkezett a kétségbeesés a gondozási szektorban dolgozó külföldiek esetleges elvesztése miatt, hiszen ez olyan jelentős egyensúlyvesztést idézne elő a nyugati országokban, amely megrendítené társadalmuk szociális berendezkedésének alapjait. A sebezhetőség jelenléte és mértéke, melyet eddig a migráció elfedett, egyszerre több oldalon is megmutatkozott.

A válságidőszak első szakaszában adhoc megoldások születtek a pillanatnyi túlélés és fenntarthatóság érdekében. Az osztrák állam ösztönzőként 500 eurót fizetett minden gondozónak, aki marad addig, amíg a határzár megszűnik. Németországban az időskorúak kedvezményes fizetési feltételeket biztosítottak azok számára, akik visszatértek, és kényszerűségből karanténban kellett tölteniük két hetet a szabadságuk terhére. A német családok nagy része kényszerítő technikához folyamodott, és nem fizette ki a gondozókat a hónap végén abbéli félelmében, hogy elmennek, mielőtt megérkezne a váltótárs.

„Azért a német család is nagyon rafinált, mert ugye kifizetni nem fizetnek ám ki, hanem majd csak a végén. És akkor ezzel azért az ember, eléggé zsarolva is vagyunk, mert hát most nem azért voltam ott, hogy pénz nélkül hazajöjjenek.” – panaszkodott többek között Krisztina is.

A magyar közvetítő cégek között is voltak olyanok, melyek kényszerítő válságkezelő módszerekhez folyamodtak. A kiépített hálózat fenntartása érdekében nem engedték, hogy azok az asszonyok, akiknek ők szervezték a munkát, hazajöjjenek. Folyamatosan dolgozniuk kellett tehát addig, amíg a közvetítő ki tudta juttatni a váltótársat.

„A váltó, ha nem jön, szóval nem lehet azt megcsinálni, hogy otthagysz egy idős embert, ugyebár, mert hát azt nem lehet. És akkor én vártam, vártam, de végül is három hónap után sikerült neki kikeverednie, aztán már ő is jöhetett volna mondjuk privátba, de akkor azt nem a cég intézte. Szóval voltak bonyodalmak. A magyar cégek is egyébként nagyon, nagyon, hogy mondjam, kihasználják az embereket, tudod, hogy csak velük utazhatsz, csak úgy utazhatsz, ahogy ők mondják, ez ilyen. Ja, kicsit meg van kötve az ember keze.” – ismertette a kényszerítő körülményeket Krisztina.

A magyar gondozónők az első sokkból történő felocsúdás után különféle válaszalternatívák mentén rendezték helyzetüket. Voltak, akik feladták a külföldi munkát. De mivel a járványhelyzettel párhuzamosan nem következett be javulás az otthoni munkaerőpiacra, és nem oldódtak meg azok a problémák, melyek miatt külföldi munkavállalásra kényszerültek, az érintetteknek csak kis része választotta ezt az utat.

„*Úgy voltam vele, hogy ha én megint beragadok, valami esetleg rossz helyet fogok ki, és megint kint ragadok, hogy én ezt még egyszer nem bírom ki. És akkor így inkább nem mentem ki.*” – döntött végül Krisztina, akit megviselt, hogy három hónapig kellett az agresszivitás tüneteit is produkáló demens beteggel eltöltenie.

A gondozók többsége törekedett arra, hogy fenntartsa kialakított megélhetési stratégiáját. Ennek a lehetőségnek a kidolgozása és fenntartása mutatja meg igazán az egyének, aktorok reziliens habitusának megnyilvánulási formáit.

Erika 2014 óta dolgozik Ausztriában. Varrónőként élt Nyugat-Magyarországon, utóbbi években már egyéni vállalkozóként próbálkozott, mivel a rendszerváltás után fokozatosan megszűntek azok a vállalatok, ahol szükség lett volna varrónőkre. Az új ruhák dömpingje valamennyi társadalmi réteg számára könnyen elérhetővé vált, az olcsó keleti ruhák és a túrkálókban megjelenő nyugati ruhák ráadásul lenyomták az árakat. Az egyéni készítésű, munkaigényes ruhák varrónőktől való megrendelése szinte teljes mértékben megszűnt. Erika kénytelen volt pályát módosítani. Mivel ekkorra már elmúlt 55 éves, lehetőségei beszűkültek, a munkaadók nem voltak érdekeltek egy ilyen korú, más munkatapasztalattal és képzettséggel nem rendelkező nő alkalmazásában. Maradt tehát a régiójában sokaktól hallott ausztriai idősgondozás lehetősége. A könnyen elérhető kapcsolathálónak köszönhetően egy napon belül munkát talált. Azóta ennél a családnál dolgozik, egy demens nénit gondoz.

Erika is éppen kint tartózkodott, amikor kitört a járvány, és a határzár miatt a váltótársa három hónapig nem tudott kijönni. A nehéz helyzet átvészelése érdekében először érzelmi megküzdési módokhoz folyamodott, és átértékelte a kényszerből kialakult állapotot.

„*Akkor ugye hetedik éve voltam kint, és én tulajdonképpen akkor jöttem rá, hogy én hét éve karanténban vagyok. Észre se vettem. [...] Úgyhogy abban az egy hónapban olyan ritmusban szoktam élni, hogy négyszer hagyom el a házat. Hát én hét éve karanténban vagyok. És nekem ez azért nem volt furcsa, abszolút nem.*”

Az otthoni feladatok, főként a lakásfenntartással kapcsolatos ügyek intézéséhez segítséget kért Magyarországon élő felnőtt lányától. A transznacionális családi és baráti kapcsolatok fenntartását pedig az osztrák család által biztosított korlátlan internet-hozzáférés segítségével hidalta át.

Az első hullám lecsengése után, 2021 nyarán a hatóságok lazító intézkedéseket vezettek be a magyar nőknek munkát adó célszországokban. Ekkor indult be a stratégiai építkezés, a felkészülés annak érdekében, hogy a cirkuláris migrációra épülő globális idősgondozói hálózat működőképes maradjon az esetleges újabb határlezárások idején is. Rendszerszinten több olyan intézkedés volt tapasztalható, amely kiskaput nyitott a gondozóknak formális és informális szinten egyaránt. Egyrészt tehát lehetővé tették, hogy a megfelelő igazolások (munkavállalást igazoló dokumentum, Covid-gyorsteszt, PCR-teszt, antigén-teszt) felmutatásával a határ átjárható legyen. Továbbá tapasztalhatóvá vált az informális szintjén, hogy a „szükséges” munkaerővel szemben elnézőek voltak a hivatali személyek, ellenőrzések nem voltak, a tesztek ismétlését az előírt sza-

bályozás ellenére nem kellett betartani stb. Közösségi szinten fokozott önszerveződés indult meg, hogy meg tudjanak küzdeni a bizonytalansággal. A közösségi médiában terjedt az információ a rendelkezések változásáról, az éppen aktuális határátlépési szabályokról, az igazolások beszerezhetőségének módjáról és költséghatékonyságáról. Sőt, Ausztriában és Németországban élő magyar ügyvédek önkéntesen vállalták, hogy ingyenes tájékoztatást adnak a szabályozások változásáról, illetve válaszolnak az ezzel kapcsolatos kérdésekre. A munkaadó családok nagymértékben eltekintettek a szabályok betartatásától. Mivel az otthoni gondozás olyan munkaforma, amely nem a formális előírásokra, hanem a személyek közötti bizalomra épül, a fokozott higiénia betartásán kívül nem vártak el semmilyen plusz intézkedést vagy tesztelést a gondozónőktől, inkább örültek annak, hogy továbbra is van, aki mentesíti őket a reprodukciós feladatok alól. A munkavállalók részéről pedig sok ügyeskedés és leleményesség vált szükségessé ahhoz, hogy a cirkuláris migrációt működtethessék: átszervezték a váltások rendjét, együttműködtek más nemzetiségű váltótársakkal, megváltoztatták az utazási szokásaikat (útvonal, eszköz), kapcsolathálót váltottak, új munkaszervezőkkel vették fel a kapcsolatot, célországot váltottak, esetleg átléptek a formális munkavégzés szférájából az informálisba vagy fordítva. Azt láthatjuk tehát, hogy viszonylag rövid idő, gyakorlatilag néhány hónap alatt a külső stresszhatás okozta egyensúlyvesztést az aktorok érdekeltisége és reziliens magatartásra való képessége korrigálta, és a rendszer eróziója nélkül kidolgozták azokat a működésmódokat, melyek lehetővé tették, hogy visszatérjenek a bizonytalanság és kiszámíthatatlanság keretei között is egy új egyensúlyi állapotba.

„Hát szerintem nem csak engem, hanem nagyon sokunkat, főleg akiknek nincs háttere, anyagi háttere, és hónapról hónapra él, hát megviselte idegileg, az biztos. Az biztos. Soha nem tudtuk, hogy a következő héten milyen intézkedéseket hoznak be, ami miatt tényleg esetleg teljesen elveszíti az állását. [...] Úgy értem, hogy most már sokkal könnyebb, hogy már mindenki tudja, hogy hova tart, hogy meddig nyújtózkodhat, hogy mik a lehetőségek, de az intézkedések bevezetésekor tényleg az a bizonytalanság volt, hogy nem tudtuk, hogy mit kell csinálni, hogy hova kell menni, hogyan lehet megoldani, de ez hogy mondjam, most ennek a két évnek már kialakult mindenkinél.” – összegezi a helyzetet Magdi, aki 10 éve jár Burgenlandba az osztrák-magyar határ menti térségből dolgozni.

„Ugyan megtanultam alkalmazkodni ehhez is, de az állandó bizonytalanság, a tervezetlenség érzése, hogy nem tudni mi lesz. Tudok-e találokni a szeretteimmel akkor, amikor akarok vagy ha rám tör a honvágy tudok-e haza utazni biztonsággal, szabályokat betartva. Na ez bizony ráteszi a nyomást az életemre, felborított mindent, pedig a megélhetés, az anyagiak nem romlottak.” – számol be Erzsike, aki ekkor már kilenc éve dolgozott Németországban, három gyereke három különböző országban él, és a transznacionális család kapcsolattartása jelentős logisztikai intézkedéseket igényelt ebben az időszakban.

A koronajárvány második hulláma alatt már a kidolgozott új stratégiák mentén szervezték az idősgondozási munkát és a transznacionális életet az érintettek, és egyre inkább ki tudták szűrni az erőteljes stresszhatás negatív hatásait. Az oltás megjelenése hozott még jelentős változást, mivel ez megosztotta a gondozottak csoportját. Az oltottak lettek a rendszer kedvezményezettjei, az oltatlanok pedig a megtűrték és sérülékenyebbek. Az előbbi csoport helyzete nagyjából normalizálódott, és az alapvető igazolások felmutatását követően a minimálisan előírt korlátozó intézkedések betartása mellett nyugodtan átjárhattak a határon és végezheték munkájukat. Az oltatlanok viszont negatív megkülönböztetésben részesültek, rendszerszinten büntetésekkel igyekeztek korlátozni munkavállalásukat, hétköznapi szinten pedig jobban ki voltak téve annak, hogy gyakran elutasítónak viselkedjenek velük szemben. De mivel nagymértékű a fogadó országok szociális ellátórendszerének a sérülékenysége, érdekükben állt rugalmasságot tanúsítani az oltatlan gondozók irányába is. Az intézményben dolgozók esetében fordult elő leginkább, hogy korlátozták munkavégzésüket, esetleg átszervezték munkarendjüket és a gondozottak körét, de munkájukra a továbbiakban is igényt tartottak. Az otthoni gondozásban dolgozók esetében pedig a kapcsolat fenntartása és a munka folytatása élvezett prioritást.

„Most jelen pillanatban ugye úgy dolgozhatnék, hogy vagy 48 órás PCR teszttel vagy 24 órás sima antigén teszttel, de egyelőre úgy gondolom, hogy ebben a válságos meg össze-vissza helyzetben nem fogják ellenőrizgetni azonnal az ápolókat, mert elvileg ugye én 500 eurós büntetést kapnék, a család pedig 3000 eurókat. Úgyhogy az azért veszélyes, de mivel most enyhítenek meg mindenféle más dolog van, még próbálkozom. Nem szeretném magam beoltatni. A család nem is követeli meg, hogy beoltassam magam, de a 3000 eurós büntetés az azért húzós.” – mondja Magdi, aki az oltatlanul igyekezett átvészelni ezt az időszakot.

Ha beüt a krach a krach-helyzetben

A fentiek során bemutatott esetek azt az illúziót kelthetik, hogy a magyar gondozók nagyrészt úgy rendezték életüket és munkavállalásukat, ahogyan a válsághelyzetben a legjobbnak találták, illetve némi rugalmasság után sikeresen adaptálódtak az új állapotokhoz, és visszarendeződtek a korábbi egyensúlyi helyzetbe. Ez korántsem így történt. A rendszerszintű válságban az egyéni válságok fokozott nehézséget okoztak az egyéneknek. E két sérülékenységi szint összetalálkozása olyan problémákat generált, melyekből különösen nehéz volt kiutat találni. A kiszolgáltatottság mértéke halmozottá vált egyéni szinten.

Ennek bemutatására Mária történetét választottam, aki szimbolikusan jeleníti meg sorstársai problémáit. 1991-ben költözött Erdélyből Magyarországra, mivel Győrben megismerkedett szintén erdélyi származású férjével. Letelepédtek a nyugat-magyarországi városban, három gyermekük született. Mária érettségi után semmilyen végzettséget nem szerzett, a kereskedelemben dolgozott részben legálisan, részben feketemunkásként. Elmúlt már ötvenéves, amikor megszűnt az aktuális munkahelye.

Életkorából és szakképzettségének hiányából adódóan nem sikerült elhelyezkednie Győrben. Mivel a térség ekkor már be volt hálózva a Németországba és Ausztriába munkát közvetítő kapcsolatokkal, neki is ajánlottak egy takarítói tanfolyamot német nyelven. A 2008-as gazdasági világválságban ez jelentette számára a kiutat. Egészséges volt, lelkes és nagyon motivált. Elsajátította a német nyelv alapjait, és hamarosan munkát talált idősgondozóként Németországban. Dolgozott családnál és intézményben, legálisan és illegálisan, Németországban és Ausztriában. Rugalmasan, könnyedén mozgott a gondozói iparág valamennyi szegmensében több országban is. Annyira jól mentek a dolgai, hogy férjének is megjött a kedve ehhez a munkához. Elhatározták, hogy amikor a férje nyugdíjba megy, vagyonukból ingatlant vesznek Németországban, mindketten dolgoznak még néhány évet, integrálódnak a német szociális rendszerbe, és ezzel biztosítják maguk számára a nyugodt és stabil nyugdíjas éveket. Korlátozott tőkájük miatt csak vidéken tudtak ingatlant venni, ráadásul meglehetősen kényelmetlen lakást, ugyanis a háznak a pincéjét és padlástérét kapták meg – egyik szinten a konyha van, a másikon a lakótér. Sőt a győri lakás megőrzése érdekében még valamennyi hitelt is fel kellett venniük. Minderre 2019 decemberében került sor. Nem sok idővel ezután azonban kitört a világválság. Mária férje elhelyezkedett takarítóként, azzal a céllal, hogy elsajátítsa a német nyelvet, ugyanis ígéretet kaptak arra, hogy egy alapszintű nyelvtudás megszerzése után alkalmazni fogják abban az időszakban, ahol felesége dolgozott. Jól indult az áttelepülés, de sajnos hamar beütött a krach. Mária elkapta a covidot, és a súlyos szövődmények tartósan munkaképtelenné tették. Betegsége elején igénybe tudta venni a munkanélküli segélyt. De mivel nem tudott rendesen járni, a többszintes ház lépcsőit lehetetlenné tették számára, hogy külföldön maradjon. Haza kellett jönnie, és segítséget kérnie családtagjaitól a gondozásához. Férje kint maradt, mert pénzt kellett keresnie a felvett hitel kifizetéséhez. Távozása miatt Máriának megszakadt a kapcsolata a német szociális intézménnyel, nem tudott együttműködni velük, nem vett részt a felajánlott tanfolyamokon sem, így aztán a segély folyósítását is leállították.

„Még akkor tudtam munkaiüggyel kapcsolatban tartani, és hát egyszer behívtak, akkor viszont már otthon voltam, és nem tudtam. Felhívtam telefonon őket, nem is tudom, hogy zárták le az ügyet, mert nekem két évig járt volna ez a segély. De ha nem tudok egyedül itt tartózkodni, most ezt hiába magyarázom nekik, hogy én egyedül nem tudok itt lenni. Mert két részből áll a lakásunk, egyik fönt van tetőtérben, az második emelet, és van egy a szuterénben.”

Két év után, 2022 nyarán Mária próbált visszalépni az idősgondozásba. De mivel megváltozott a munkaképessége, lehetőségei erőteljesen beszűkültek. Időskorban nem tudja vállalni a terhelést, a sok idő együttműködés, valamint a váltott műszak az ő egészségi állapotával már nem megoldható. A munkaközvetítő cégek inkább a takarítást javasolják neki, ezért magánvállalkozást tervez indítani Szlovákiában a kedvező adófeltételek miatt, és családnál szeretne munkát vállalni otthoni gondozásban. Úgy véli, ez a munkaforma lenne a leginkább kivitelezhető számára, és időnkénti járásproblémáit is át tudná hidalni azzal, ha bicikli helyett az idős kerekesszékre támaszkodva mozogna.

„Sétálni tudok, tehát hogy ez megmaradt, hogy nem tudok annyit menni, mert bizonyos szinten egy... olyan bénulást érzek, olyan béna érzést érzek a lábamban, izmokban, és hát igen, próbálkozok, hogy mindig legyen séta, meg mozgás. És azt mondom, hogy a munkahelyen igen, ott meglesz. Ott meglesz, és ha kivihetem a betegemet ugye, többnyire őket tolni kell ugye tolószékbe, vagy valami segédeszközzel mennek, azzal el tudok én is közlekedni. Így most biciklivel...”

Máriának több hónapos próbálkozás után sem sikerült munkát találnia. Esete erőteljesen rávilágít arra, mennyire sérülékeny egy migráns munkavállaló. A foglalkozásstruktúra alacsony szinten lévő szegmensébe, az idősgondozásba integrálódott külföldi asszonyok számára addig alkalmazható ez a stratégia reziliens problémamegoldásként, amíg az egészségük bírja. Amennyiben fizikai vagy mentális állapotuk meggyengül, magukra maradnak, és kiszolgáltatottságuk láthatóvá válik. Különösképpen azért probléma ez, mert sokan hosszú ideig dolgoztak/dolgoznak feketén vagy a szürke zónában, és szinte valamennyiükre jellemző, hogy töredezett a pályájuk, és több olyan időszak is van benne, amikor nincsenek/nem voltak részesei a társadalombiztosításnak, így lényegesen rövidebb időszakra jogosultak szociális alapú segítségre és nyugdíjra, mint amennyi ideig valójában dolgoztak.

Összegzés – „Mert vannak kikapuk, vannak elkerülő lehetőségek is.”

Az idősgondozásban foglalkoztatott külföldi nők helyzetének értelmezésében ígéretes perspektívát nyújt a reziliencia-paradigma, hiszen lehetővé teszi azt, hogy plauzibilisen megragadjuk azt a folyamatos változást és válságkezelést, amely erre a szektorra jellemző. A tanulmányban bemutatásra került, hogy az egymást követő egyensúlyvesztések során a sok rugalmasság, leleményesség, alkalmazkodás, egyéni és rendszerszintű manőverezés hogyan tartja fenn azokat a keretfeltételeket, melyek által az idősgondozásba külföldi munkaerő bevonható. Mivel rétegzett (elsődleges és másodlagos) sérülékenységről van szó, ráadásul ezek korrigálása egymás által válik lehetségessé, több szinten is nagy az érdekeltség ennek működtetésében. A külföldi idősgondozási hálózat fenntartása ugyanis egyének (migráns), családok (megbízók) és szociális rendszerek (államszintű érdekeltség) számára is a reziliens problémakezelés részét képezi. A Covid19-világjárvány esete a közelmúltban is láthatóvá tette ennek jelentőségét, hiszen a társadalmi szereplők számtalan *kiskapu* legitim vagy hallgatóságos kidolgozását és fenntartását tették lehetővé a legszigorúbb szabályozások idején is, azért, hogy ne álljon semmi annak útjába, hogy ez a reziliens megoldás elérhető maradjon. A korlátai viszont egyéni szinten megmutatkoznak: a fizikai vagy mentális egészség sérülése fokozottan kiszolgáltatottá teszi az egyént ebben a munkavállalási szektorban. Ez pedig rávilágít egyúttal arra is, hogy a rezilienciát szorgalmazó stratégiák, a rezilienciát kikényszerítő struktúrák egyéni szintre tolnak olyan felelőségeket is, melyekre egyéni szinten nincs megoldás, ahhoz közösségi vagy állami megtartó keretre lenne szükség.

Irodalom

- ADGER, W. Neil
 2000 Social and ecological resilience: are they related? *Progress in human geography*. 2000, 24, 3, 347–364. <https://doi.org/10.1191/030913200701540465>
- ANDALL, Jacqueline
 1997 Catholic and State Constructions of Domestic Workers: The Case of Cape Verdean Women in Rome in the 1970s. In: KOSER, Khalid – LUTZ, Helma (eds.): *The New Migration in Europe. Social Constructions and Social Realities*. 124–142. London, Macmillan Press Ltd.
- ANDERSON, Bridget
 2000 *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. London–New York, Zed Books.
- BOLLIG, Michael
 2014 Resilience — Analytical Tool, Bridging Concept or Development Goal? Anthropological Perspectives on the Use of a Border Object. *Zeitschrift für Ethnologie*, Bd. 139, H. 2, 253-279.
- BOURBEAU, Philippe
 2013a Resiliencism: premises and promises in securitisation research. *Resilience*, 1, 1, 3–17. <https://doi.org/10.1080/21693293.2013.765738>
 2013b Resilience and International Politics: Premises, Debates. *International Studies Review*, 17, 3, 374-395. <https://doi.org/10.1111/misr.12226>
- CASTLES, Stephen–MILLER, Mark J.
 1993 *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World*. New York, The Guilford Press.
- CHANDLER, David
 2013 Pre-emptive strike. A response to ‘Resisting resilience’. *Radical Philosophy*, 179, May/June, 58–59.
- CHENG, Shu-Ju Ada
 2006 Rethinking the Globalization of Domestic Service: Foreign Domestic Workers, State Control, and the Politics of Identity in Taiwan. In: ZIMMERMAN, Mary K. – LITT, Jacquelyn S. – BOSE, Christine E. (eds.): *Global Dimensions of Gender and Carework*. 128–144. Stanford, Stanford University Press.
- DEGIULI, Francesca
 2010 The Burden of Long-Term Care: How Italian Family Care-Givers Become Employers. *Ageing and Society*. 30, 755–777. <https://doi.org/10.1017/S0144686X10000073>
- EUROPEAN COMMISSION
 2016 ‘Factsheet: Building Resilience: the EU’s Approach’. Brussels: Development and Cooperation Humanitarian Aid and Civil Protection. http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/thematic/resilience_en.pdf
- EVANS, Brad – REID, Julian
 2013 Dangerously exposed: the life and death of the resilient subject. *Resilience*, 1, 2, 83–98. <https://doi.org/10.1080/21693293.2013.770703>

FEJÉRDY Tamás – Z. KARVALICS László

2015 Kis- és közepes városok kulturális reziliencia-súlypontjai. *Replika*, 94, 5, 113–127.

FOLKE, Carl

2006 Resilience: The emergence of a perspective for social–ecological systems analyses. *Global environmental change*, 16, 3, 253–267.
<https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.04.002>

GÁBRIEL Dóra

2022 *A boldogulás útjai. Idősgondozás külföldön, vidéki nők élettörténetében.* Budapest, Balassi Kiadó.

GALLOPIN, Gilberto C.

2006 Linkages between vulnerability, resilience, and adaptive capacity. *Global environmental change*, 16, 3, 293–303.
<https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.02.004>

LAN, Pei-Chia

2006 *Global Cinderellas. Migrant Domestic and Newly Rich Employers in Taiwan.* Durham – London, Duke University Press.

LEVITT, Peggy

2001 *The Transnational Villagers.* Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press.

LUTZ, Helma

2002 At Your Service Madam! The Globalization of Domestic Service. *Feminist Review*, 70, 89–104. <https://doi.org/10.1057/palgrave.fr.9400004>

2008 *Migration and Care Work. A European Perspective on a Global Theme.* Frankfurt, J. W. Goethe University.

2011 *The New Maids. Transnational Women and the Care Economy.* London–New York, Zed Books.

HOLLING, Crawford Stanley

1973 Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1–23.

NEOCLEOUS, Mark

2015 Resisting Resilience: Against the Colonization of Political Imagination. In: *Der Resilienzdiskurs in der Politik und in der Hilfe. 10jähriges Jubiläum der stiftung medico international und Symposium.* 1–7.

PARREÑAS, Rhacel Salazar

2006 Migrant Filipina Domestic Workers and the International Division of Reproductive Labor. In: ZIMMERMAN, Mary K. – LITT, Jacquelyn S. – BOSE, Christine kaE. (eds.): *Global Dimensions of Gender and Carework.* 48–64. Stanford, Stanford University Press.

PHIZACKLEA, Annie

1997 Migration and Globalization: A Feminist Perspective. In: KOSER, Khalid – LUTZ, Helma (eds): *The New Migration in Europe. Social Constructions and Social Realities.* 21–38. London, Macmillan Press Ltd.

- RAAB, Charles – JONES, Richard – SZÉKELY Iván
 2015 Megfigyelés és reziliencia elméletben és gyakorlatban. *Replika*, 94, 5, 63–93.
- OBRIST, Brigit – PFEIFFER, Constanze – HENLEY, Robert
 2010 Multi-layered social resilience: A new approach in mitigation research. *Progress in development studies*. 10, 4, 283–293.
<https://doi.org/10.1177/146499340901000402>
- REPAK, Terry
 1995 Labor Recruitment and the Lure of the Capital. *Journal of Gender and Society*. 6, 393–415.
- SASSEN, Saskia
 1999 *Guests and Aliens*. New York, New Press.
- SCOTT-SMITH, Tom
 2018 Paradoxes of resilience: A review of the World Disasters Report 2016. *Development and Change*, 49, 2. <https://doi.org/10.1111/dech.12384>
- SZÉKELY Iván
 2015 Reziliencia: a rendszerelmélettől a társadalomtudományokig. *Replika*, 94, 5, 7–23.
- TURAI Tünde
 2018 *Hierarchiák fogságában. Kelet- és közép-európai nők a globális idősgondozói ellátórendszerben*. Budapest, Balassi Kiadó – MTA BTK.
- UNGERSON, Clare
 2004 Whose Empowerment and Independence? A Cross-National Perspective on 'Cash for Care' Schemes. *Ageing & Society*, 24, 189–212.
<https://doi.org/10.1017/S0144686X03001508>
- VÁRADI Monika Mária (szerk.)
 2018 *Migráció alulnézetből*. Budapest, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Argumentum.
- ZIMMERMAN, Mary K. – LITT, Jacquelyn S. – BOSE, Christine E.
 2006a Globalization and Multiple Crises of Care. In: ZIMMERMAN, Mary K. – LITT, Jacquelyn S. – BOSE, Christine kaE. (eds.): *Global Dimensions of Gender and Carework*. 9–29. Stanford, Stanford University Press.
 2006b Transnational Migration: Influences on Citizenship, Social Control, and Carework. In: ZIMMERMAN, Mary K. – LITT, Jacquelyn S. – BOSE, Christine kaE. (eds.): *Global Dimensions of Gender and Carework*. 103–117. Stanford, Stanford University Press.

RESILIENCE AND VULNERABILITY.
INDIVIDUAL STRATEGIES UNDER THE PRESSURE OF
PERMANENT SOCIAL CHANGES

Resilience, adaptation, survival, endurance, change, transformation, imbalance – responses to crisis situations and social and economic stresses that are increasingly becoming the focus of academic and public interest. Our Carpathian Basin region is constantly exposed to strong external influences, to which the local communities, households, and individuals must respond in order to regain their balance, or to transition to a new, changed mode of functioning. What's more, the last three to four decades have seen an increase in the frequency of stressful events, with exposure to crisis situations becoming almost permanent.

In our Carpathian Basin region, migration has become one of the family and individual responses to economic and social imbalances, and eventually a coping strategy for entire regions. The people living here have undergone a series of major changes for which a broad section of the population has not found an accessible and sustainable solution, either at the national or the sub-regional level. So they were forced to correct the imbalance by working abroad. The convertibility of inequalities and resources between different regions and economic groups creates an opportunity for stabilizing the state of insecurity at home and making it livable.

For the last few years, it has been a common preconception in resilience theories that only entities that are strong are capable of resilience, because only they are able to cope with stressful situations in a flexible and resilient way. But recent research shows that resilience and vulnerability are not mutually exclusive. My study is intended to corroborate this point of resilience theory. My experience of a decade and a half among migrant women confirms that the experience of vulnerability and the skills and knowledge gained from it contribute to increasing resilience, flexibility, adaptability, and learning capacity, and thus practically lay the foundation for resilient behavior and coping.

At the same time, my research topic also provides an opportunity to explore the controversial issue in resilience theories of how responsibility is constituted within the framework of the current economic, political, and socio-political regime, i.e. whether the idea of resilience is related to the shifting of responsibility from the social levels in power to the level of smaller, more vulnerable groups more exposed to imbalances. In examining foreign women integrated into the low-level segment of the occupational structure, elder care, I find that if their physical or mental condition weakens, and they are on their own, their vulnerability increases, and the imbalance resulting from systemic problems can no longer be corrected through individual ingenuity.

Keywords: women's migration, elder care, vulnerability, resilient crisis management, Covid